

ОЛЕКСАНДР КРАВЧУК

ДВА РОКИ ЄВРОАСОЦІАЦІЇ
перші наслідки для економіки України

Угода про Асоціацію з ЄС кардинально вплинула на українське суспільство. Призупинення Євроасоціації стало приводом до початку протистояння на Майдані та наступної зміни режиму на межі 2013-2014 років. Багатовекторна зовнішньо-економічна політика була замінена єдино правильним «європейським вектором». Які наслідки мали такі зміни для економіки України та соціального становища громадян? Як це вплинуло на зростання або занепад окремих галузей виробництва в Україні? Чи вдалось українським виробникам покращити свої позиції на європейському ринку і в якій ролі?

ЗАГАЛЬНОЕКОНОМІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Інтеграція України до економічного простору Європейського Союзу не могла відбуватись на рівних умовах через різницю у масштабі цих регіонів. Населення ЄС у понад 11 разів перевищувало українське, валовий внутрішній продукт на початок євроінтеграції був вищим за український у понад 45 разів. Відповідно, впровадження зони вільної торгівлі Україна/ЄС відбувалось за сценарієм та правилами старшого європейського партнера (табл.1).

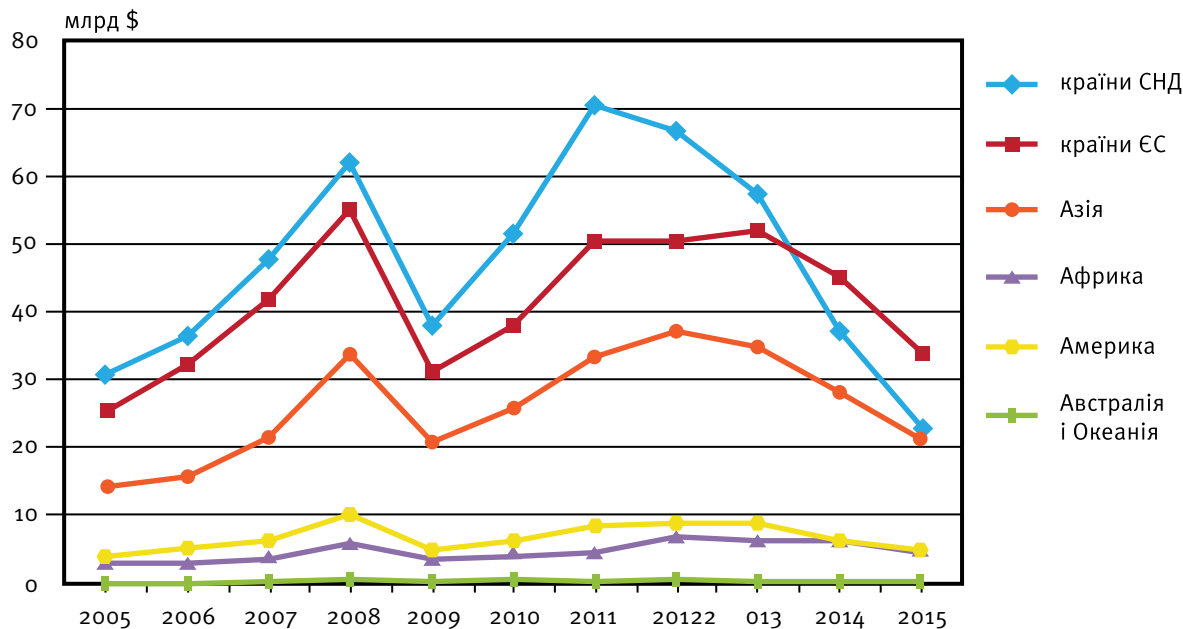
З часу проголошення незалежності Україні не вдалось розбудувати суспільство добробуту, взірцем якого для

українців виступали розвинені країни Європи. На кінець 2013 року ВВП України досяг лише 70% від рівня 1990-го року. Перед розпадом СРСР українські підприємства забезпечували понад 1,3% загальносвітового випуску продукції. За часи незалежності їх частка зменшилась у понад три рази і складала на кінець 2013 року лише 0,4%. Однак Україна на момент підписання Угоди ще перебувала серед 40 найбільших економік світу, чий розмір був співставний із економіками Сінгапуру, Чилі, Гонконгу. Для Європейського Союзу це стало додатковим стимулом розширити доступ до українського ринку.

Табл.1 Порівняння Європейського союзу та України у 2013 році				
Показник	Україна		ЄС-28	
	Значення	Світовий ранг	Значення	Світовий ранг
Населення, млн	45	30	505	3
ВВП по паритету купівельної спроможності, млрд дол. США	400	42	17 990	1
ВВП по паритету купівельної спроможності на душу населення, тис. дол. США	8 788	105	35 551	29
Експорт товарів, млрд дол. США	63	53	2 307	1
Імпорт товарів, млрд дол. США	77	40	2 235	2
Експорт послуг, млрд дол. США	15	42	891	1
Імпорт послуг, млрд дол. США	8	47	668	1

Джерела: Держкомстат, WorldBank, WTO Statistics Database, International Trade Centre

Рис.1. Динаміка торгівельного обороту України (експорт та імпорт товарів і послуг) за 2005-2015 рр.

за даними Державної служби статистики України

Зміна вектору зовнішньоекономічної діяльності позначилася на обсягах торгівлі товарами і послугами України з різними регіонами світу (рис.1).

Як видно з графіку, країни колишнього Радянського Союзу (СНД) були головними економічними партнерами України. Ця тенденція посилювалась деякий час після 2008 року. Європейський регіон до 2014 року займав стабільне друге місце у зовнішній торгівлі України.

Імплементация Угоди про Асоціацію з ЄС призвела до скасування безмитної торгівлі з Росією, що вилилося у різке скорочення співпраці з цим звичним ринком збуту для українських компаній. Для українського населення це означало скорочення робочих місць на застарілих, але досі наявних виробництвах. Чи змогли ці підприємства за два роки переорієнтуватись на Європу – розглянемо нижче.

Слід зауважити, що значне падіння торгівлі з країнами СНД почало відбуватися з другої половини 2012 року. Значною мірою це пояснюється активною політикою імпортозаміщення російської влади та заходами захисту їхнього ринку від українських виробників (2/3 торгівельного обороту з СНД припадало на Росію). Важливо відмітити, що падіння попиту на українську продукцію спостерігається і з усіма іншими регіонами світу, не тільки з ЄС та СНД. Це є ознакою накопичених структурних проблем в економіці та втрати конкурентоздатності української продукції.

Розглянемо детальніше економічні наслідки Євроасоціації для зовнішньоекономічної діяльності України.

НАСЛІДКИ ЄВРОАСОЦІАЦІЇ ДЛЯ ТОРГІВЛІ ТОВАРАМИ
Україна має доволі відкриту економіку (обсяг імпорту та експорту в 2015 році перевищують розмір ВВП країни). Тому соціально-економічне становище країни залежить від успішності у сфері зовнішньої торгівлі. Лівова частка

постачання української продукції на світові ринки – товари сировинного характеру або напівфабрикати. При цьому торгівля товарами складає 80% такого обороту, і лише 20% припадає на сферу послуг.

Що ж відбувається в торгівлі товарами з двома основними ринками, СНД та ЄС, після 2013 року? Відповідь однозначна: помітне скорочення торгівлі з обома регіонами. Так, обсяги українського експорту до країн ЄС в 2015 році були на 10% меншими за показники «доєвроінтеграційного» 2013 року. У торгівлі з країнами СНД бачимо взагалі катастрофічне падіння. Обсяг експорту після загострення економічних відносин до країн СНД скоротився майже утричі. Якщо в 2013 році в Україну надійшло 20,7 млрд доларів США виручки від торгівлі з СНД, то в 2015 – тільки 7,7 млрд. доларів. Таке падіння стало одним із важливих факторів девальвації національної валюти в 2014-2016 роках.

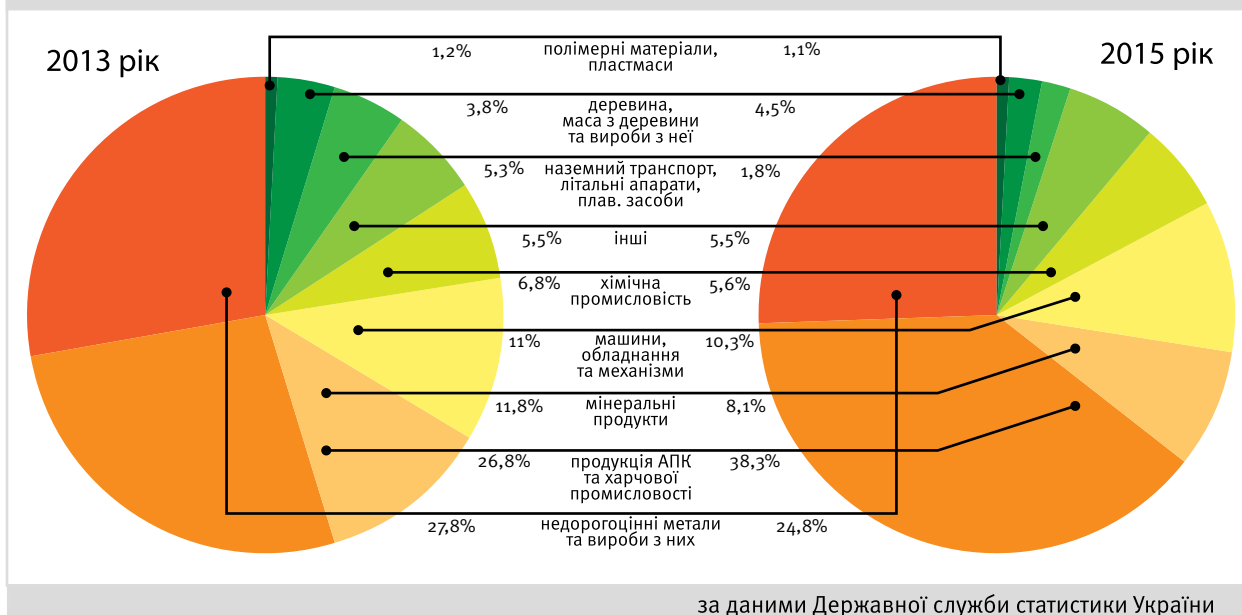
Відсутні вагомі позитивні зміни і протягом 2016 року. За перші 7 місяців 2016 року експорт товарів до ЄС хоч і зріс на 4,6%, але загальний обсяг поставок українських товарів закордон у порівнянні з цим же періодом 2015-го року продовжує падати (-12%, до 18 млрд доларів США). Найбільше на це вплинуло подальше скорочення обсягів експорту до країн СНД (падіння ще на 30% за 7 місяців) та країн Азії (-13,6%).

Розглянемо, як вплинуло скасування мит на імпорт європейських товарів в Україну. Бачимо зростання лише на 2,1% за січень-липень 2016 року. З одного боку – невелике зростання, але навіть і таку динаміку можна вважати успіхом для європейських постачальників. Адже різке падіння життєвого рівня призвело до скорочення попиту серед українців на імпортні товари у більше ніж два рази за останні два роки.

Якщо досліджувати структурні зміни українських поставок закордон, то бачимо, що дедалі більшу роль у

Рис.2.

Структура українського експорту

них відіграють галузі з низьким ступенем обробки. Зміни в структурі експорту наведено на рис. 2.

Отже, аграрний сектор впевнено зайняв перше місце серед українського експорту, і далі потісняючи металургів, хіміків і тим більше постачальників високотехнологічної продукції машинобудування. Це пояснюється тим, що Україна стрімко втрачає ринки для важкої промисловості, транспортних засобів та інших порівняно високотехнологічних товарів в СНД. Водночас в Європі від українців очікують, в кращому випадку, поставок аграрної продукції та сировини для металургійної промисловості.

Цікаво поглянути, що відбувається всередині України і як євроінтеграція впливає на регіони країни, які спеціалізуються на різних галузях економіки. Схід і центр країни відрізняються потужною розвинутою промисловістю, а захід – аграрним сектором. Проте, всупереч очікуванням, за підсумками 2015 року лише дві аграрні області змогли наростити обсяги експорту до Європейського Союзу. А промислово розвинутий схід так і залишився залежним від поставок продукції до СНД та, перш за все, Росії. Тому продовження економічної війни зі східним сусідом ставить під загрозу існування залишків підприємств промислових регіонів. Їх виробники не змогли переорієнтуватися на європейські ринки за такий короткий термін через невідповідність високим вимогам якості та стандартам європейського регіону.

Але навіть можливе відновлення каналів збуту до Росії без кардинального збільшення інвестицій у інноваційні виробництва не вирішує проблему східних регіонів України.

Що ж до торгівлі України послугами, то баланс імпорту та експорту залишається позитивним (+2,9 млрд доларів на 2015 рік). При цьому поставки послуг європейським та СНД партнерам скорочувались однаковими темпами – майже вдвічі за два роки. Основна причина цього – падіння обсягів транспортування через Україну товарів до Європи. Послуги з перевезень складалі 3/4 в

загальному обсязі торгівлі з СНД (насамперед російський газ та нафта до Європи), у торгівлі з ЄС – половину вартості. Така втрата транзитного потоку є болючим ударом для економіки України, фінансової стабільності та державного бюджету, адже це викликало падіння валютних надходжень тільки від перевезень товарів з СНД на 1,7 млрд доларів США в рік.

Іншим важливим фактором є скорочення офшорної торгівлі з європейськими країнами через надання фіктивних послуг. До таких послуг належить оплата за використання інтелектуальної власності, агентська винагорода, страхування ризиків комерційної діяльності та інше. З одного боку, скорочення обсягів послуг офшорним компаніям – це позитивне явище, але з іншого – воно пояснюється не успіхами у боротьбі з такою діяльністю, а зменшенням товарних потоків, які без оподаткування виводяться з України.

НАСЛІДКИ ДЛЯ ОКРЕМИХ ГАЛУЗЕЙ ЕКОНОМІКИ

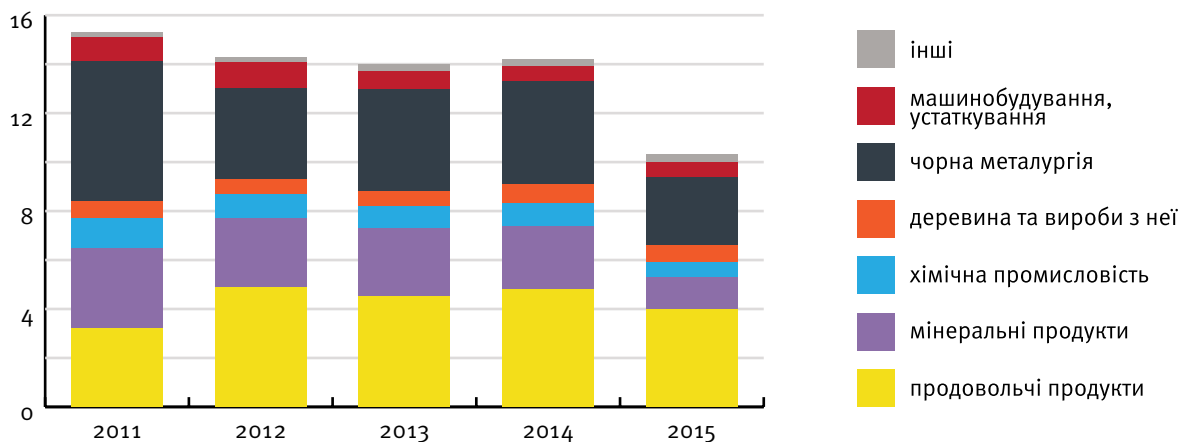
Подивимось детальніше, яким чином зміни зовнішньо-економічного курсу впливають на діяльність окремих галузей економіки. Це дасть можливість оцінити шанси окремих секторів української економіки у боротьбі за європейські ринки. Зростання частки іноземних замовлень у виробництві вказує на залежність українських підприємств від експорту. Зокрема, така частка для металургійних підприємств зросла за 2014-2016 років з 51% до 58%.

Проаналізуємо детальніше динаміку торгівлі окремими категоріями товарів (рис. 3).

Суттєве скорочення українських поставок до ЄС відбулось майже в усіх зазначених групах товарів. Лише машинобудівельні компанії зберегли свої обсяги експорту, але він залишається стабільно низьким (0,6 млрд доларів США, або 6,1% від загального експорту до ЄС).

Що відбулось за цей час у зовнішньо-економічній діяльності окремих сфер економіки?

Рис.3. Динаміка товарної структури експорту в країни ЄС за 2011-2015 рр.

за даними Державної служби статистики України

Найменшими темпами (-10% за два роки) скоротились поставки товарів сільського господарства та харчової промисловості. Але таке скорочення ставить під сумнів потуги уряду щодо перетворення України на «житницю Європи». Певне пожвавлення української аграрії відчували після одностороннього запровадження митних пільг з боку ЄС в 2014 році. Але вже в 2015 році ця тенденція змінилась на негативну. Зокрема, майже вдвічі менше ніж у 2013 (на 0,7 млрд доларів США) поставлено насіння і плодів олійних культур. Скоротились навіть поставки зернових (до 1,6 млрд доларів США) та продуктів переробки овочів. Єдиний успіх – це суттєве зростання поставок жирів та олій (до 0,7 млрд доларів США), але і тут бачимо падіння на 14,5% за останній рік.

Найбільше скорочення помітне у поставках мінеральної продукції – удвічі за два останні роки (до 1,3 млрд доларів США). Основний фактор цього – скорочення закупівлі руд та залізних концентратів в Україні для переробки у Європі. В 7,5 раз скоротився експорт вугілля до ЄС з України. Це пояснюється втратою більшості шахт у східному регіоні країни та політикою української влади, спрямованою на закриття залишків шахт. Пов'язане з цим також і падіння експорту електроенергії (вдвічі у грошовому вираженні та втричі – у фізичних обсягах, до 3,6 млрд кВт-год.). Українським виробникам не вистачає вугілля для забезпечення навіть власного ринку в періоди пікових навантажень (саме з вугілля виробляли найбільшу частку електроенергії в Україні).

Зазнають поразок у конкурентній боротьбі за світові та європейські ринки також українські металурги. При цьому найбільшими темпами скорочується експорт напівфабрикатів зі сталі. Цієї продукції до ЄС поставлено вдвічі менше, ніж навіть у 2014 році, на суму 678 млн доларів США. Цікаво, що виробництво плоского прокату належить до відносно вищої технологічної обробки. Тому його поставки скоротились за 2015 рік лише на 24,8%. Водночас українські підприємства змогли наростити експорт феросплавів – продукції, яка йде на подальшу переробку в металургійному виробництві Європи. Тут ми бачимо прямий вплив Угоди про асоціацію з ЄС, яка

скасовує обмеження на експорт, що застосовувались для стимулювання переробки подібної сировини всередині країни.

Зберігають свою ринкову нішу постачальники деревини із України. Це забезпечує надходження грошей в Україну, але не менш важливим є й екологічний аспект такого питання. У 2015 році в Україні мораторієм на експорт деревини намагались зупинити дедалі більші вирубки лісів та сприяти переробці сировини всередині країни. Проте європейська сторона виступила з категоричними вимогами скасувати заборону на експорт лісу як таку, що обмежує принцип вільної торгівлі. Важелем впливу була погроза невиплати фінансової допомоги ЄС Україні. На цьому прикладі чітко бачимо безапеляційну позицію ЄС з підтримки внутрішніх виробників і незацікавленість у збереженні гідних умов для проживання на території України.

Значно скоротились поставки хімічної промисловості з України до ЄС, до 1,3 млрд доларів США. Причини цього ті ж самі, що й для металургів: падіння конкурентоспроможності української продукції на міжнародному ринку внаслідок запуску сучасних виробничих потужностей у світі, а також через закриття частини підприємств у зоні військового конфлікту на сході України.

Варто, однак, перевірити і тезу щодо потенціалу України в аграрній та харчовій галузях. Розглянемо таку перспективу через вплив Угоди про Асоціацію на експорт відповідної продукції з України до Європейського Союзу.

ПЕРСПЕКТИВИ АГРАРІЇВ ТА ХАРЧОВИКІВ

За 2014-2015 роки частка харчової та сільськогосподарської продукції в експорті України до ЄС зростає з 27% до 38%. Незважаючи на деякі скорочення поставок у 2015 році, Україна зберігає за собою восьме місце серед країн-імпортерів таких товарів до Європейського Союзу. При цьому імпорт аграрних товарів із ЄС в Україну все ще набагато менший.

Які можливості дає зона вільної торгівлі з ЄС для українських аграріїв та харчовиків?

Табл.2 Порівняння тарифних квот ЄС для України із обсягами їх експорту					
Назва товару	Експорт із України до всіх країн світу у 2014 р., тон	Експорт із України до ЄС у 2014 р., тон	Обсяг квоти у ЄС, тон	Використання квоти, %	
				2014	2015
Пшениця м'яка, пшеничне борошно та гранули	11 357 131	998 201	950 000	100	100
Кукурудза, кукурудзяне борошно та гранули	400	400	400 000	100	100
Оброблені томати	8 788	8 788	105	100	100
Виноградний та яблучний соки	63	63	53	100	100
Мед	77	77	40	100	100
Овес	15	15	42	891	1
Цукор	8	8	47	668	1
Ячмінь, ячмінне борошно та гранули	100	100	100	100	100
Солод та пшенична клейковина	100	100	100	100	100
М'ясо птиці та напівфабрикати з м'яса птиці (з додатковими 20 тис тон)	100	100	100	100	100
Віскі, відходи та залишки	100	100	100	100	100
Оброблена продукція з цукру	1	1	1	1	1
за даними UN Commodity Trade Statistics Database, Міністерства екон. розвитку і торгівлі України					

З одного боку, Угода про Асоціацію скасовує ввізні мита на 83% сільськогосподарських товарів та продуктів харчування українського походження. Але на решту найбільш вразливої до конкуренції продукції вводяться 36 квот, які обмежують обсяги безмитних поставок. Після вичерпання обсягів квот українські експортери постачають продукцію на загальних умовах.

Наскільки такі квоти сприяють можливості проникнення на європейський ринок? Порівняємо їх обсяги із загальними поставками української продукції до країн ЄС та світу. Для аналізу обрано 12 основних груп товарів із 36 (табл.2).

Як бачимо з аналізу, квоти на поставки до ЄС є надто малими у порівнянні з загальними обсягами українських поставок закордон для більшості товарів. Особливо це стосується виробників зернових. Адже пшениці дозволено завозити в безмитному режимі тільки 900 тис. тон. Це складає лише 8,4% всього українського експорту 2014 року, ячменю – 250 тис. тон (6%), кукурудзи ще менше – 2,3%.

Навіть з урахуванням додаткової квоти в 20 тис. тон українські промисловці постачають на світові ринки в 5 разів більше м'яса та напівфабрикатів із птиці. Загальна квота для м'яса становить 50 тис. тон на рік, при тому що в 2015 році в Україні було вироблено близько 3,3 млн тон м'яса – в 66 (!) разів більше. Ще гірше ситуація з молочною продукцією. Квота на молоко, згідно з Угодою, – 8 тис. тон. (0,007% виробництва в Україні). Але ж відомо, що основна проблема для виробників в іншому – отримати європейську сертифікацію якості продукції. Загалом, значні квоти для українських поставок надаються там, де українські виробники не відповідають параметрам якості на ринку ЄС.

Отже, бачимо підтвердження політики Європейського Союзу з підтримки власного виробника.

Натомість незахищеність українського ринку від європейської експансії зайвий раз ілюструє нерівноправність Угоди. На відміну від ЄС, Україна має право на встановлення квоти для імпорту лише для трьох видів продукції – свинини, птиці та цукру (табл. 3).

Табл.3 Використання тарифних квот для імпорту в Україну з ЄС в 2016 році			
Назва групи	Обсяг квоти, тон	Імпортовано, тон	Використання квоти
М'ясо свинини (з додатковою квотою)	20 000	2 294	11,5%
М'ясо птиці та напівфабрикати з м'яса птиці	8 000	8 000	100,0%
Цукор	30 000	20 384	67,9%
за даними Державної фіскальної служби станом на 26 вересня 2016			

Як бачимо, європейські постачальники поки не можуть конкурувати з внутрішніми виробниками свинини. Але квоти на постачання м'яса птиці були вичерпані ще в січні 2016 року.

ВИСНОВКИ

Наслідком Угоди про Асоціацію з ЄС за 2014-2015 роки для України є загальне падіння в зовнішній торгівлі. За обсягами і рівнем конкуренції ринок Європейського Союзу не в змозі компенсувати втрати ринків СНД. Не відбувається й очікуваного зростання обсягів експорту до ЄС. Це спричиняє поглиблення економічної кризи, зростання безробіття та погіршення добробуту українських громадян в експортноорієнтованій Україні.

Стратегія перетворення України на постачальника сировинної продукції до ЄС є нереалістичною внаслідок жорстких механізмів захисту європейських ринків. Протягом 2015 року це вже позначилося падінням обсягів торгівлі в більшості сфер співпраці з ЄС.

Промислово розвинені східні та центральні області залишаються залежними від ринків збуту в СНД. Тому продовження торговельних війн України з цими країнами призводитиме до закриття підприємств і зростання соціального напруження. Одними із наслідків таких явищ очікується зростання міграції української робочої сили до країн Європейського Союзу.

Найбільшою проблемою для економіки України є примітивність її виробництва. Це пояснює нестабільність експорту і залежність від коливань цін на світових та, зокрема, європейських ринках. Асоціація з ЄС працює на закріплення такої ролі України.

Падіння конкурентоспроможності українських товарів на світових ринках доводить потребу перегляду економічної політики, яка передбачає приєднання до економічних об'єднань Європейського Союзу або Євразійського економічного союзу на правах постачальника сировини. Це вимагає дій з підтримки як наявних залишків промисловості, так і акумулювання коштів на розвиток інноваційних секторів економіки України.

ДЖЕРЕЛА ТА ПОСИЛАННЯ:

1. European Union Agri Food trade with Ukraine, Directorate-General for Agriculture and Rural Development of European Commission, http://ec.europa.eu/agriculture/trade-analysis/statistics/outside-eu/countries/agri-food-ukraine_en.pdf – 2016.
2. WTO Statistics Database, <http://stat.wto.org/Home/WSDBHome.aspx>
3. The World Bank official web-site, <http://data.worldbank.org/topic/trade>
4. Key Statistics and Trends in International Trade in 2015, United Nations conference on trade and development, http://unctad.org/en/Publication-sLibrary/ditctab2015d1_en.pdf – 2015.
5. United Nations Commodity Trade Statistics, <http://comtrade.un.org>.
6. Асоціація з ЄС: наслідки для економічного розвитку та ринку праці в Україні, за загальною редакцією З. Поповича, Центр соціальних і трудових досліджень, Київ, 2015 р.
7. Кравчук О.В. Євроасоціація: два роки потому, Журнал соціальної критики «Спільне», <http://commons.com.ua/yevroasotsiatsiya-dva-roki-potomu> – 2016.
8. Офіційна інтернет-сторінка Державної служби статистики України, <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Офіційна інтернет-сторінка Державної фіскальної служби України, <http://sfs.gov.ua>.
10. Офіційна інтернет-сторінка Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, <http://www.me.gov.ua>.
11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Офіційний вісник України від 26.09.2014, № 75, том 1, ст. 83, стаття 2125 — 2014 р.
12. Шинкоренко Т.П. Структурні диспропорції українського експорту товарів до країн ЄС та напрями їх подолання, Економіст, <http://ua-ekonomist.com/10862-strukturn-disproporcii-ukrayinskogo-eksportu-tovariv-do-krayin-yes-ta-napryamki-yih-podolannya.html> – 2015.

Олександр Кравчук, кандидат економічних наук, аналітик «Центру соціальних і трудових досліджень», редактор журналу соціальної критики «Спільне». Сфера наукових інтересів: соціально-економічний розвиток, державний борг, міжнародна економічна інтеграція, неолібералізм і альтернативні економічні політики.